

Vincenc Rajšp

POVEZANOST SLOVENSKE IN HRVAŠKE REFORMACIJE

Pojma slovenski in hrvaški tukaj ne pomenita niti sodobnega geografsko zamejenega niti jezikovno definiranega niti nacionalnega razumevanja. Razumeti ju gre v pomenu, kot so ju lahko razumeli v času reformacije v 16. stoletju tako v besedah slovenski in hrvaški, kakor tudi v besedah windisch, Winden ter kroatisch, Kroaten.

Pojem *Slovinci* je bil po Trubarju nesporno enoznačen, v nemščini pa je tudi on uporabljal besedo *windisch*, ki pa se v nemščini ni nanašala le na Slovence, temveč tudi na vse Slovane. Ortelius v svojem atlasu¹ v opisu k Hirschvoglovi karti *Sclavoniae, Croatiae, Bosniae, finitimarumque regionum nova descriptio*, je v pojasnilu h karti pod naslovom *Sclavonien* opisal tudi razširjenost jezika, ki ga na karti zajeta ljudstva govorijo. Kot piše, ima ta jezikih več poimenovanj: *die Sclavonische Sprach* in *Windische*, latinsko pa *Illirica*. Ta jezik se po njegovi trditvi razprostira od Jadranskega do severnega morja in ga govorijo v Istri, Dalmaciji, Bosni, na Moravskem in Češkem, Lužičani, Šlezijci, Poljaki, Litvanci, Prusi, Rusi, Bolgari in še druge sosednje dežele vse do Carigrada, torej je tudi pri Turkih zelo rabljen.² Augustin Hirschvogel je karto izdelal in posvetil kralju Ferdinandu leta 1544. Na karti so geografska imena: *Kernten* (Koroška), *Steyrmarck* (Štajerska), *Oberkrayn* (Gornja Kranjska), *Karst* (Kras), *Windisch marck* (Slovenska marka), *Cillei* (Celje), *Windischland* (Slavonija), *Isterreich* (Istra), *Crabaten* (Hrvaška), *Oberwossen* (Gornja Bosna), *Nieder Wossen* (Nižja Bosna), ki je že v okviru turške

1 Abraham Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum*, nemška izdaja Nürnberg 1572.

2 Abraham Ortelius, *Theatrum*, Darmstadt 2007, druga izdaja (prva 2006), 158.

države, meja je na reki Vrbas.³ Na slovenskem jezikovnem prostoru je tako s slovenskim imenom povezana le slovenska marka, medtem ko je Slavonija v banski Hrvaški.

Besede *windisch* niti tisti, ki so dobro poznali področje, niso enako razumeli, o čemer priča nesoglasje med Trubarjem in Skalićem. Besedo *windisch* je Trubar uporabljal za slovenščino, medtem ko je Skalić pod *lingua sclavonica* = *windisch* razumel širši slovanski jezikovni prostor. Ker je Trubar rabil v nemščini za Slovence nemško besedo *Windische*, ki jo je bilo mogoče raztegniti na širši slovanski prostor, so bili Hrvatje na boljšem, saj je bila beseda *Kroaten* (*Crobaten*) udomačena tudi v nemščini. Vendar tudi pri Trubarju pojmovanje ni nujno enoznačno. V pismu kralju Maksimilijanu 31. januarja 1560 piše, da je njegov glavni namen, da bi knjige pripomogle k blaginji in dušnemu zveličanju ubogega slovenskega in hrvaškega ljudstva (»des armen windischen vnd crobatischen volcks«),⁴ leta 1562 pa je v predgovoru k prvemu delu Novega testamenta, natisnjene ga v glagolici, zapisal, da so prevodi namenjeni ubogim kristjanom na Hrvaškem, v Dalmaciji, v Slavoniji (»Windischen oder Sclauen«) ter tistim v turški državi, v Bosni, Srbiji in Bolgariji.⁵ Tudi Ungnad v pismu nemškim knezom s prošnjo za podporo hrvaškemu tisku, piše, da bodo knjige pripomogle k zveličanju med drugimi Hrvatom in Slavoncem (»Crabaten vnnnd Windischen«). Trubar se je v pismu württemberškemu vojvodi Ludviku leta 1585, v katerem je prosil za Tyfernovе štipendije za študente iz Kranjske, predstavil kot služabnik slovenske Cerkve: »Jaz ubogi, stari, bolni, nevredni in nezaslužni slovenski duhovnik in berač uboge slovenske cerkve (Ich armer, alter, kranker, unwürdiger und unverdienter windischer pfaff und bettler der armen windischen kirchen) [...]«. V pismu je sicer slikal le razmere na Kranjskem, kjer je njegov sin dotlej »v nemškem in slovenskem jeziku služil cerkvi«. Vendar pri navajanju potrebe po protestantskih pridigarjih

3 Ortelius, karta 41.

4 Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 41.

5 *Prvi del Novoga testamenta, va tom jesu svi četiri evangelisti i dijane Apustolsko, iz mnogih jazikov v općeni sadašni I razumni hrvacki jazik, po Antonu Dalmatinu, I Stipanu Istrianu, s pomoću drugih bratov, sada prvo verno stlmačen*. V Tubingi, leto od Krstova rojstva, 1562. Oskar Sakrausky, *Primus Truber, Deutsche Vorreden*, Wien, 1989, 205.

in seveda štipendijah za naraščaj vključuje širše področje: »Pri tem pa občutijo veliko pomanjkanje pridigarjev in zelo tožijo Kranjski, Spodnještajerski, Spodnjekoroški Slovenci in Hrvati, ki znajo le slovensko [...]«. ⁶ Torej je tudi še v tem pismu vključil Hrvate, čeprav ni razvidno, na katero področje je mislil. Pismo so v knezovi okolici razumeli, da gre za prošnjo »der crainerischen, untersteyrischen, untercarnerischen und crabatischen evangelischen kirchen halb«, iz česar ni razvidno, ali mislijo na eno ali na več Cerkev, torej na kranjsko, (Spodnje)štajersko, (spodnje)koroško in hrvaško, se pravi evangeljsko cerkev na Hrvaškem, ali le na eno Cerkev, ki bi bila sestavljena iz vseh teh delov. ⁷

Iz protestantskih spisov, tako Primoža Trubarja kakor tudi drugih protestantskih piscev, predvsem v prošnjah za denar in pri utemeljevanju potrebe po tiskani knjigi za pravo vero in splošno blaginjo, je slovansko ljudstvo predstavljeno kot ubogo, neuko, brezbožno itd. Med humanistično izobraženim slovanskim prebivalstvom pod Beneško republiko pa je bila ustvarjena ravno nasprotna podoba; izraža jo Vinko Pribojevič v svojem govoru *De origine successibusque Slavorum* leta 1525, ki je izšel v knjigi v Benetkah leta 1532⁸. Pribojevič piše o razprostranjenosti slovanskih ozemelj, ki jih poseljujejo Rusi, Čehi, Poljaki na severu ter Slovani do Bospora in Jadranskega morja. Pribojevič je zastopal koncept slovanske celovitosti ter veličine in slave Slovanov, kar je v humanistični maniri tudi znanstveno dokazoval s sklicevanjem na antične avtorje. ⁹ Ime Slovani izpeljuje iz besede »slava«. Za svoj čas navaja tudi pomembne hrvaške književnike v Dalmaciji. Kot slovanske dežele našteva: Rusijo, Kašubijo, Prusijo, Mazovijo, Poljsko, Šlezijo, Moravsko, Češko, Panonijo, Kranjsko, Istro, Hrvaško, Dalmacijo, Bosno, Rašo, Srbijo in Bolgarijo, ki se je nekoč imenovala Makedonija. ¹⁰ O razprostranjenosti Slovanov piše tudi Žiga Herberstein v *Comentarii rerum moscovitarum*. Piše, da

6 Mirko Rupel, Trubarjeva skrb za študente. V: *Razprave – Dissertationes* VI, Ljubljana 1965, 20; Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 5. 10. 1585, 231.

7 Mirko Rupel, Trubarjeva skrb za študente, 29.

8 Vincentius Priboevius, *Oratio fratris Vincetii Priboevii sacrae theologiae professoris ordinis praedicatorum De origine successibusque Slavorum*, Venetiis 1532. Grga Novak, Veljko Gortan, Vinko Pribojevič, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, Zagreb 1951.

9 Vinko Pribojevič, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, 43.

10 Vinko Pribojevič, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, 62, 166.

je slovanski jezik, »ki ga sedaj napačno imenujejo ›sklavonski«, izredno razširjen«, in nadaljuje: »Govorijo ga Dalmatinci, Bošnjaki, Hrvati, Istrani vzdolž jadranske obale do Furlanije, Karni, ki jim pravijo Benečani Kraševci, nadalje Kranjci, Korošci do reke Drave, Štajerci in ob Muri navdol vse do Donave. Nato Mizijci, Srbi, Bolgari in drugi, ki prebivajo tja do Carigrada. Poleg teh tudi Čehi, Lužičani, Šlezijci, Moravci, Poljaki in Rusi, pa tudi v severni Nemčiji ob Labi, ostanki Vandalov. Nemci pa vse, ki govorijo slovanski jezik, kličejo z imenom, izpeljanim iz besede Vandali, in sicer za Vende, Vinde ali Vindiše.«¹¹

To poznavanje razprostranjenosti takratnih slovanskih govorov je lahko navajalo tudi k razmišljanju o enotnem jeziku in nekaterim, kakor Petru Pavlu Vergeriju mlajšemu, se je zdelo, da se da pri njih glede literarnega jezika postopati po primeru »Germanije, Italije, Francoske, Španije«, se pravi, »da bi se slovanski prevodi morali prilagoditi tistemu dijalektu, ki je bolj razširjen, da bi mogel en prevod zadostiti obenem mnogim, da bi ga mogli razumeti tudi drugi slovanski narodi.«¹²

Vprašanje razumevanja prevodov v slovanske jezike je bilo pomembno z vidika odnosa med slovensko in hrvaško reformacijo. Prvič se je vprašanje pojavilo ob slovenskih prevodih Primoža Trubarja, ko je za odgovor na dvom o pravovernosti kralj Maksimilijan zahteval oceno od Hrvata Pavla Skalića, ki je nekaj časa kot otrok živel tudi v Ljubljani. Skalić ni podvomil o pravovernosti v besedilih, imel pa je pripombe glede jezika, ki po njegovem ni razumljiv v širšem slovanskem prostoru: tako bi jih naj Slovani pod ogrsko krono v komitatih Trinchin, Arwa, Lypto le malo ali nič razumeli, na Poljskem, Češkem, Moravskem, Rusiji, Moskovitiji, Iliiriji in okolici Zagreba pa tega prevoda ne bi razumeli.¹³ Trubar je takšno pojmovanje odločno zavrnil in poudaril, da piše razumljivo za Slovence. Vendar polemika med njima kaže na dva koncepta, široko razumljivega slovanskega knjižnega jezika ali razumevanja v smeri razvoja, ki je bil že ukoreninjen pri Poljakih, Čehih, Rusih itd. Primer Primoža Trubarja in

11 Sigmund Herberstein, *Moskovski zapiski*. Prevod in opombe: Ludovik Modest Golia, Spremnna beseda: Vasko Simoniti, Ljubljana 2001, 8–9.

12 Fr. Kidrič, Prof. M. Murko o »početkih jedinstvenega knjiženega jezika Hrvatov in Srbov«. V: *Ljubljanski zvon*, XLII 1922, 189.

13 Janez Rotar, *Trubar in južni Slovani*, Ljubljana 1988, 71.

Pavla Skalića pa kaže, da je razvoj v smer samostojnega knjižnega jezika bil vzpostavljen tudi že kot razlikovanje med slovenščino in hrvaščino.

Doslej je bilo vprašanje Trubarjevega pomena za hrvaške protestantske knjige in vprašanje jezika, na primer prevod *Svetega pisma* v neki vsem ali vsaj južnim Slovanom razumljiv jezik, deležno velike pozornosti.¹⁴ Glede prevodov v slovenščino se je Trubar zavestno odločil za domače narečje iz Raščice: »Vnd von deswegen / bin ich schlecht bey Bewrischer Windischer Sprach / vn(d) wie mans auff der Rastzhitz redet / da ich geboren bin / bliben/ Vnd vngewonliche vnd Crobatische wörter darein nicht mengen / auch newe nicht wöllen erdichten.«¹⁵ Iz Polemike med Trubarjem in Skalićem je razvidno, da sta bila takrat jezika slovenščina in hrvaščina jasno ločena.¹⁶ Ali kakor ugotavlja Katičić: »Polemika je interesantna zaradi tega, ker daje nenavadno jasen pogled na knjižno-jezikovne odnose, kot so bili v drugi polovici 16. stoletja na področju meje na reki Sotli. Ker je bila ta meja že stoletja jasno začrtana, čeprav prehodna in odprta, je ob vsej jezikovni bližini kajkavske hrvaščine in slovenščine bilo že takrat jasno, na kateri strani je bila podlaga za razvoj slovenskega in na kateri hrvaškega jezika. Ravno s tem, da se to jasno kaže, je polemika Primoža Trubarja s Pavlom Skalićem nemajhnega pomena in ostaja za vedno interesantna.«¹⁷

Da pa Skalićevo navajanje različnih slovanskih ljudstev, ki Trubarja ne razumejo, ni bilo brez širše osnove, nam kaže tudi Klombnerjevo prizadevanje, ko je za hrvaške prevode *Biblije* priskrbel poljsko in češko biblijo. Menil je, da bi, če bi ju imeli že prej, veliko lažje prevajali. Bil je celo mnenja, da sta napol hrvaški (»halb croatisch«) in po večini razumljivi.¹⁸ Trubar v nemškem predgovoru k *Prvemu delu novoga testamenta* navaja, da so pri prevajanju uporabljali tudi češko biblijo, zaradi nekaterih starih slovanskih besed (»von wegen ettlicher alten / Windischen Wörter«). Trubar omenja tudi nekatere razlike v govoru na celotnem področju od

14 Mirko Rupel, Trubar in Hrvati, 51; France Kidrič, Prof. M. Murko, 189.

15 Radoslav Katičić, Zur Polemik von Primus Truber mit Paulus Skalich. V: *Wiener slawisches Jahrbuch*, zv. 53/2007, 55-66, 57; Sakrausky 1989: 105).

16 Radoslav Katičić, Zur Polemik, 66.

17 Radoslav Katičić, Zur Polemik, 66.

18 Klombner Ungnadu, 2. 11. 1563, Kostrenčić, 197.

Dalmacije prek Srbije do Carigrada, zaradi česar so izdali 4000 malih abecedarijev v cirilici in hrvaščini.¹⁹

Čeprav je bilo ime Hrvati v času reformacije splošno znano in uveljavljeno, pa v zvezi z označevanjem reformacije prav tako ni enoznačno. Stanko Jambrek v knjigi *Reformacija u hrvatskim zemljama u evropskom kontekstu*²⁰ deli reformacijo na Hrvaškem na tri območja: istrsko-kranjsko-hrvaško območje, medžimursko-prekmursko-madžarsko območje in baranjsko-slavonsko območje, ki je bilo na teritoriju turške države. Na to, da pri projektu uraške tiskarne ni šlo v prvi vrsti za širjenje protestantizma le med Hrvati zgodovinske Hrvaške, v banski Hrvaški, Dalmaciji, Istri, Slavoniji in Bosni ter da cilj ni bil vzpostavljanje hrvaške protestantske cerkvene organizacije na tem območju, kaže dejstvo, ki ga poudarjajo vsi organizatorji hrvaškega protestantskega tiska, da imajo pred očmi celoten južnoslovanski prostor, ki je zajemal vsaj štiri države, Sveto rimsko cesarstvo, Beneško republiko, Ogrsko s hrvaškim kraljestvom in Osmansko državo, tamkajšnje slovansko prebivalstvo ter glavno mesto Carigrad, kjer sta bila slovanski jezik in krščanska vera prav tako navzoča. Nedvomno je temu botrovalo dejstvo, da je bil projekt »misijonarski« in da na Hrvaškem ni bilo jasnega partnerja.

Primož Trubar junija 1562 v svojem poročilu deželnemu glavarju, deželnemu oskrbniku, odbornikom in drugim deželanom ter ljubljanskemu magistratu med vzroki za zamudo pri vrnitvi našteva tudi neodložljivo zaposlenost v zvezi s slovenskimi, hrvaškimi in cirilskimi knjigami, za katere je upal, da se bo preko njih prava vera širila »tudi na Hrvaškem, v Dalmaciji, Srbiji, Bosni in Bolgariji.«²¹ Kranjski stanovni so pomen hrvaškega in cirilskega tiska, v dobro kristjanov (christglaubigen) in drugih ljudi, videli na Hrvaškem, Istri, Dalmaciji, Bosni, Srbiji, Bolgariji in so sednjih predelih.²² Hans Ungnad je v pismu nemškim volilnim knezom

19 Oskar Sakrausky, *Primus Truber, Deutsche Vorreden*, 1989, 218-219; Anton Dalmata in Štefan Konzul deželnemu upravitelju in odbornikom na Kranjskem 12. september 1562, Elze, *Trubers Briefe*, 238.

20 Zagreb 2013.

21 Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 17. 6. 1562, 116.

22 Kranjski stanovni (zanje deželni upravitelj, odborniki in deželni prejemnik) župniku v Toplicah Lamelli in duhovniku Francišku Vajič ter župniku v Golingu, 22. 6. 1562, Kostrenčič, 79.

in knezom leta 1561²³ s prošnjo za podporo protestantskim knjigam v hrvaščini zapisal, da se bosta z njimi »zveličavna beseda in sveti evangelij širila do Carigrada in bo Vsemogočni premagal s tem orožjem (mečem) Turke, prav tako kot je dr. Martin Luther premagal papeštvo in bo tako Bog ponovno vzpostavil kraljestvo za njemu ljubo krščanstvo«. Tudi na univerzi v Tübingenu so pri pregledu računov za uraško tiskarno poudarili, da so knjige namenjene »ubogim neukim na Hrvaškem, v Dalmaciji, Istri, Bosni, Srbiji, Bolgariji, Vlaški ter drugih mejnih deželah in na Turškem do Carigrada in še dalje«. ²⁴

Sodelovanje je bilo najbolj intenzivno ob projektu tiskanja hrvaških protestantskih knjig in delovanja uraške tiskarne do leta 1564. Po tem letu so se razmere glede sodelovanja bistveno spremenile.

Razlogi po Ruplu, zakaj se reformacija na Hrvaškem ni mogla »prav razviti« so bili naslednji: »Bližina turške meje, velik vpliv rimske cerkve na področju beneške in dubrovniške republike, nezadostno zanimanje plemstva v banski Hrvatski, nezaupanje do tujcev in ne nazadnje tudi premajhen ugled hrvaških reformatorjev in slovstvenih delavcev.«²⁵ Nedvomno so vsi ti razlogi vplivali, vendar niso bili bistveni. Veliko bolj pomembno je bilo, da hrvaške dežele niso bile v direktnem stiku z razvojem reformacije v državi Svetega rimskega cesarstva, kot so bile slovenske dežele, katerih predstavniki so sodelovali v središču dogajanja, na državnih zborih. V ogrskih državnih zborih versko vprašanje ni imelo osrednje vloge, nikakor ne v smeri reformacije, saj so bili sprejeti reformaciji nasprotni sklepi. Reformacijo v smislu protestantizma so na Ogrskem zavrnili že na skupnem hrvaško-madžarskem državnem zboru v letih 1548 in 1550. Leta 1567 pa je hrvaški sabor sprejel zakon, »da nihče, ki izstopi iz katoliške vere, v hrvaškem in slavonskem kraljestvu ne sme imeti nikakršne premične in nepremične dediščine niti zavzemati javnih služb in časti«. ²⁶

23 14. september, Kostrenčić, 47.

24 Rektor, doktorji in regenti univerze v Tübingenu, potrjujejo točnost računov o tisku knjig za čas 1561–1564, ki jim jih je poslal Ungnad, 14. 6. 1564, Kostrenčić, 225.

25 Mirko Rupel, Trubar in Hrvati, 57.

26 Franjo Bučar, Širenje reformacije u Hrvatskoj. C. Od reakcije do najnovijeg vremena. V: *Vjestnik kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva*. Zagreb, III, 1901, 220, 221.

V slovenskih deželah so bile na strani reformacije deželne oblasti, ki so jo ščitile ter v okviru zakonskih možnosti (nastavljanje župnikov na osnovi patronatskih pravic) omogočale organizacijo protestantske Cerkve s plačevanjem duhovnikov itd. Z gmotnimi sredstvi so podpirale tudi tisk slovenskih protestantskih knjig. Čeprav je bil takratni deželni knez Ferdinand proti utrjevanju protestantizma v svojih deželah, je bil s svojimi reformnimi stališči protestantom blizu in leta 1563 ni vztrajal pri ukazu izгона Primoža Trubarja iz habsburških dednih dežel.

Slovenska reformacija je potekala v okviru zakonodaje države Svetega rimskega cesarstva, hrvaška v pravnem okviru Ogrskega kraljestva in banske Hrvaške. Tako so bile tudi možnosti za uveljavljanje in razvoj reformacije različne. Slovenska reformacija se je razvijala na podoben način kakor drugod v cesarstvu, v ožjem okviru pa na način kakor drugje v Notranji Avstriji.

Takšne oblastne podpore pri uveljavljanju reformatorji oz. protestantje na Hrvaškem niso imeli. Boljše možnosti so imeli tam, kjer so jih podpirali plemiči. Takšni so bili Zrinski (Nikola IV. in Jurij), pa tudi Peter Erdödi. Zanj je poročal Trubar Ungnadu, da je prestopil k evangeljski (naši) veroizpovedi.²⁷ Da mu je bila reformacijska dejavnost blizu, je pisal Peter Erdödi svaku Ungnadu: »Kar zadeva božje delo prevajanja svetih evangelijev v ta naš hrvaški in slovenski jezik (windische), mi je drago (gefallen). Dobri Bog bodi zahvaljen, da je pripeljal do tega, da lahko odslej tudi preprosti berejo in si pomagajo. Tudi sam želim pri tem pomagati.«²⁸ Vendar so bile njegove možnosti, čeprav je bil ban, omejene. Tako je na Ungnadovo prošnjo, da bi našel mesto za reformaciji naklonjenega duhovnika Georga Drenozija (Juraj Drinovački) odgovoril, da mu je pripravljen priskrbeti primeren beneficij, vendar se boji, da se bo novi škof v Zagrebu odločno uprl nastavitvi takih duhovnikov.²⁹

27 Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 22. 10. 1562, 141.

28 Erdödi Ungnadu, 15. 1. 1563, Kostrenčić, 161.

29 Erdödi Ungnadu 10. 12. 1563, Kostrenčić, 221, kar sta povzela Bučar: »da je naslednjik Brumanov, grof Gjuro Drašković, velik protivnik reformacije« (Bučar, *Širenje reformacije u Hrvatskoj*, 218) in Stanko Jambrek: »da će to biti sada vrlo teško jer je novi biskup Juraj Drašković ustao svim silama protiv protestanata« (*Reformacija u hrvatskim zemljama*, 225).

Nedvomno je reformacija kot versko prenovitveno gibanje v katoliški cerkvi zajela tudi hrvaške dežele in vsaj do leta 1563 bila deležna široke podpore tako pri civilnih kot nekaterih cerkvenih oblasteh. Dokaj neovirano so jih širili protestantski pridigarji do leta 1563, ko sta jih podpirala tudi takratni hrvaški ban Peter Erdödi von Eberau (ban 1557–1567) in zagrebški škof Matija Bruman (1558–1563) ter naketeri zagrebški kanoniki. Decembra 1563 po Brumanovi smrti pa je ban Erdödi pisal svaku Hansu Ungnadu, da je novi zagrebški škof grof Gjuro Drašković (1563–1587) nasprotnik reformacijskih pridigarjev. Po kratki, protestantski reformaciji naklonjeni dobi na Hrvaškem so se razmere pod škofom Jurijem Draškovićem bistveno spremenile. Drašković je bil osebno navzoč na Tridentinskem koncilu in eden vdanih članov koncila. Kot škof je nemudoma pričel izvajati sklepe, med drugim je na svoje stroške ustanovil semenišče za bodoče duhovnike ter sklical tri sinode v letih 1570, 1573 in 1574. V letih 1567 do 1578 je bil tudi hrvaški ban. V začetku 17. stoletja, ko so ogrski protestanti leta 1607 še ohranili versko svobode, ki so jo prejeli od kralja Rudolfa II., in so jo želeli razširiti tudi na Hrvaško, se je sabor uprl in sprejel leta 1608 sklepe proti protestantom.³⁰

Zelo slabe možnosti za uveljavitev je imela reformacija v protestantskem smislu med Hrvati pod Beneško republiko. Ta je imela jasno izdelano državno cerkveno politiko. V tem smislu je bila verjetno modra Vergerijeva misel tiskanja hrvaških protestantskih knjig v glagolici, saj je bila ta pri Hrvatih s slovanskim bogoslužjem zelo razširjena in jo je Republika dovoljevala, zato bi bila navzven manj opažena. Vendar se je tudi književni in kulturni nivo med Hrvati v Dalmaciji bistveno razlikoval od tistega, ki so ga nudili protestanti, kot to izpričuje Vinko Pribojević.

Povezanost slovenskih in hrvaških reformatorjev osvetljuje obširna zgodovinska literatura. Osrednje mesto zavzema Primož Trubar, za katerega je že Jakob Andreae v pogrebni pridigi poudaril, da Trubar s prevodi ni krepil le Cerkve na Kranjskem, temveč je zelo koristil tudi protestantstvu na Hrvaškem in v Turčiji. Obravnava jo Mirko Rupel v študiji *Trubar in Hrvati*, Janez Rotar v knjigi *Trubar in Južni Slovani*,³¹ pa

30 Franjo Bučar, Širenje reformacije u Hrvatskoj, 221.

31 Ljubljana 1988.

tudi poljudna literatura: Jožko Humar, *Primož Trubar rodoljub ilirski* in Jože Javoršek v knjigi *Primož Trubar*. Sodelovanje Trubarja in Hrvatov obravnavajo tudi vsi hrvaški avtorji, ki raziskujejo delovanje Biblijskega zavoda v Urachu, med starejšimi Franjo Bučar in Ivan Kostrenčić, med sodobnimi pa Alojz Jembrih in Stanko Jambrek. Omenjeni še zdaleč niso vsi, ki jih omenjeni navajajo v svojih delih. Osnovna in nepresežena dosežka z vidika objave dokumentov pa še vedno ostajata deli: Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Protestantischen Literatur der Südslawen in den Jahren 1559–1565*³² in Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe*,³³ čeprav so po izidu obeh bili odkriti številni novi dokumenti. Za Slovence pa sta izrednega pomena izdaji Jožeta Rajhmana, *Pisma Primoža Trubarja*³⁴ in *Pisma slovenskih protestantov*,³⁵ ki jima pa žal niso sledili prevodi druge, za slovensko in hrvaško reformacijo relevantne korespondence.

Dosedanje raziskovanje slovenske in hrvaške reformacije je posvečalo pozornost pomenu dejavnosti reformatorjev na jezikovnem in literarnem področju. Iz tega vidika nosijo dela poudarke, ki so bili značilni za dobo, ko so nastajali. Velika pozornost je bila posvečena osebnostim, ki so delovale, ker pa je prihajalo do nesoglasij, igrajo tudi ta pri ocenjevanju nadpovprečno pomembno vlogo.

V dosednji obširni znanstveni literaturi in publicistiki je bilo vprašanje slovenske in hrvaške reformacije obravnavano s stališča razmišljanja, ki je vodilo v sklepanje in vrednotenje po pomenu za nacionalni razvoj. Pri takem razmišljanju je pripeljalo do neugodnosti že poimenovanje uraškega podjetja: »südslawische Druckerei« in »der südslawische Bücherdruck« (Kostrenčić), »hrvaška tiskarna«, »slovensko hrvaška tiskarna«, »jugoslovanska tiskarna« (Bučar). V *Enciklopediji Slovenije* je podjetje poimenovano »Ungnadov zavod« in »Biblijski zavod«, kjer je bilo sodelovanje slovenskih reformatorjev za širjenje »prave stare vere« ali reformirane krščanske vere najmočnejše. Izšlo je 25 del v hrvaščini (12 v glagolici, 7 v cirilici, 6 v latinici), 10 knjigam pa je Trubar napisal

32 Dunaj 1874.

33 Tübingen 1897.

34 Ljubljana 1986.

35 Ljubljana 1997.

posvetila. Ker poimenovanja niso brez nacionalnega naboja, so razhajanja pri razumevanju neizbežna.

Reformacija 16. stoletja je bila del splošnega družbenega reformnega gibanja. Reforma Cerkve, je bila sestavni del širšega družbenega iskanja poti iz krize. Tudi protestantski avtorji so pričakovali, da bodo cirilske in hrvaške protestantske knjige opravile pomembno družbeno vlogo, odpravile tuško nevarnost. V reformacijskem gibanju je bil velik podarek na »discipliniranju« družbe, odpravljanju napak, uveljavljanju (novega) reda, nenazadnje so bili odločilen moment v tem smislu kmečki upori na Nemškem. Pri južnih Slovanih je prihajala »napaka« od zunaj, ki pa je način, kakršnega so obvladovali, ni bila zmožna odpraviti državna obramba Svetega rimskega cesarstva, kaj šele prebivalstvo samo. Zato bi naj pomagala protestantska knjiga, s krepitvijo prave vere, ki bi nato vse uredila.

Obramba pred Turki je imela pomembno vlogo pri Trubarjevem oznanjanju reformacije. Za to so bili dojemljivi tako v nemških kot tudi avstrijskih deželah, kjer je v razvoju in utrjevanju reformacije imela še posebno pomembno vlogo. Notranjeavstrijski stanovi so jo sicer največkrat uporabljali kot pritisk na nadvojvodo za doseg ciljev verske svobode. Drugače je bilo na bojiščih, kjer so se poveljniki in vojaki ne glede na vero skupaj borili. Eden najvidnejših primerov je Herbard Auersperg, eden najpomembnejših zagovornikov reformacije na Kranjskem, auersperška fara Škocjan blizu Turjaka je bila med prvimi reformirana, odmevno pa je bilo še njegovo vzdrževanje protestantskega pridigarja na Bledu, kjer je bil upravitelj posesti briksenških škofov. Upraviteljstvu Bleda se je moral nato odpovedati. Vseskozi pa je bil tudi odločen in uspešen bojevnik na hrvaških mejah proti Turkom. Padel je v bitki leta 1575, njegov sin je bil ujet, z odkupnino pa je bila zgrajena džamija v Sisku.

V komunikacijski jezik družbene in cerkvene reforme je bil povzdignjen živi jezik ljudstva. Tako lahko nedvomno govorimo o družbenih in verskih vidikih reformacije, veliko težje pa bi govorili o takratnih nacionalnih vidikih. Prav nacionalni vidik ali vrednotenje po nacionalnem vidiku pa je prevladovalo v slovenskem, pa tudi hrvaškem (literarnem) zgodovinoisju reformacije. Tudi vsako zgodovinoisje je potrebno razumeti iz časa, v katerem je nastajalo, tako je za slovensko kot za hrvaško

značilno, da je nastajalo v času narodnega zorenja in osamosvajanja in da je bilo uperjeno proti sočasni katoliški Cerkvi. Ker je bilo v primeru Jugoslavije še dobra tema za idejo skupne jugoslovanske države, so tekla razmišljanja tudi v tej smeri. Tako dobi velikokrat sočasno vrednotenje prednost pred pristnim zgodovinskim dogajanjem.

V okviru slovenske reformacije je bila v odnose s hrvaško reformacijo vpeta predvsem dežela Kranjska z deželnimi oblastmi in slovenskimi predikanti ter drugimi reformaciji naklonjenimi duhovniki in drugimi protestanti. Glavni središči za sodelovanje sta bili Ljubljana in Metlika. Slednja je bila še posebej pomembna, zaradi jezikovne bližine s Hrvati ter vojaškega pomena v obrambi pred Turki pa je tudi povezovala obe strani, saj je bil hrvaški ban Peter Erdödi tudi glavar Metlike.³⁶ V Metliki se omenjajo tudi hrvaška šola in predikanti, ki so pridigali v hrvaščini in so prejeli plačila pri kranjskih stanovih.³⁷ Eden najpomembnejših predikantov je bil Gregor Vlahović, prvotno katoliški duhovnik, nato protestantski pridigar. Pridigal ni le v Metliki, temveč tudi na Hrvaškem. Vabil ga je ban Petar Erdödi, pri pridigi v Okiću pa je bil navzoč tudi zagrebški škof Matija Bruman. Erdödi je v verskem oziru vplival tudi na nekatere hrvaške plemiče, gospode Krapine in Samobora, ter na kneze Zrinske.³⁸ V Metliki so se stajale komisije za prevajanje svetega pisma in drugih protestantskih knjig v hrvaščino.

Pomembno središče sodelovanja je bila Ljubljana, tako zaradi kranjskih deželnih oblasti kakor tudi zaradi protestantskega organizatorja Matije Klombnerja ter Primoža Trubarja, čeprav se je ta prav v času bivanja v Ljubljani razšel s tiskanjem hrvaških knjig.

Pomen slovenske reformacije za hrvaško je poudaril že Franjo Bučar leta 1910, češ da je čisto naravno, da je hrvaško ljudstvo, ki je živelo v tesnem stiku s slovenskim, ki je bilo že reformirano, temu sledilo.³⁹ Čeprav Slovenci še zdaleč niso bili reformirani, je dejstvo, da je pomembna podpora hrvaški reformaciji prihajala iz dežele Kranjske, od

36 Podlogar, *Dom in svet*, 1908, 268, 270, 515–16.

37 Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*. Zagreb 1910, 10.

38 Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, 12.

39 Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, 24.

kranjskih deželnih oblasti in posameznikov iz Kranjske, zlasti od Matije Klombnerja in glavnega slovenskega reformatorja Primoža Trubarja, ki je v svojo književno vizijo že zelo zgodaj, domala od začetka, vključeval tudi Hrvate. Ideja se je v veliki meri uresničila v sodelovanju s Petrom Pavlom Vergerijem ml. in finančno podporo Ivana Ungnada s knjižnim podjetjem in tiskarno v Urachu.

Kranjski deželni stanovi so na več načinov sodelovali pri širjenju reformacije na Hrvaškem. Zelo pomembno vlogo je nedvomno imela podpora tiskanju protestantskih hrvaških knjig. Kranjski stanovi sicer niso direktno financirali hrvaškega tiska, financirali pa so delo Primoža Trubarja. Kot najvišja avtoriteta so veljali tako za protestantske verske ocene kot tudi za jezikovne ocene. Pomemben pa je bil njihov prispevek z oceno, da so tiski pravoverni in niso v nasprotju z augsburško veroizpovedjo, kar je bil eden od osnovnih pogojev za tisk. Nenazadnje pa so opravljali tudi pomembno vlogo pri dovažanju in širjenju protestantskih knjig.

V letih 1561–1564 je bil glavni povezovalni faktor v širjenju reformacije na slovanskem jugu tisk hrvaških knjig v Urachu. Tiskarski zavod je postal osrednja institucija za širitev reformacije med Hrvati in drugimi južnimi Slovani prav do Carigrada. S prošnjami za finančne podpore pa je v projekt vključeval veliko nemških deželnih knezov in mest in s tem usmerjal njihovo pozornost na vojne razmere, v katerih je živelo slovansko prebivalstvo ob turški meji ter v okviru turške države, ki se je takorekoč pred njihovimi očmi širila v Evropi. Ker na organiziranje protestantske Cerkve v teh predelih ni bilo mogoče misliti, je postala v prvi vrsti knjiga poglavitno sredstvo za širjenje Luthrove reformacije in augsburške veroizpovedi. Da bi knjige čimbolj približali bralnim zmožnostim duhovnikov in vernikov, so se odločili za tisk v treh črkopisih: latinici, glagolici in cirilici. Izvedba je bila zapletena in zelo draga, saj so potrebovali dobre poznavalce najprej jezika, nato pa še črkopisov. Pa tudi črke niso bile na razpolago in jih je bilo potrebno na novo izdelati.

Na različne načine so sporočali v pisnih misel, ki jo je izrazil Primož Trubar, da bi s knjigami in prevodi svetega pisma dosegli tisto, kar je do tlej že bilo doseženo pri številnih narodih, ko so bile odpravljene v cerkvi vse nepravilnosti (alle Mißbreuch) in krivoverstvo ter je bila ponovno

vpeljana prava stara vera. Želel je, da bi prevodi tako učinkovali, kot so v zadnjem času pri mnogih Slovencih in nekaterih Hrvatih visokega in nizkega stanu, da so ti nastavili evangelijske pridigarje in sprejeli augsburško veroizpoved.⁴⁰

Hans Ungnad je v pismu nemškimi volilnim knezom in knezom leta 1561⁴¹ naslovil prošnjo za podporo protestantskim knjigam v hrvaščini, da se bosta tako »zveličavna beseda in sveti evangelij širila do Carigrada, in bo Vsemogočni premagal s tem orožjem (mečem) Turke, prav tako kot je dr. Martin Luther premagal papeštvo in bo tako Bog ponovno vzpostavil kraljestvo za njemu ljubo krščanstvo«. Ungnad jim je klical v zavest, da je tiranski dedni sovražnik na silo prigrabil več delov Hrvaške in Slavonije ter ogrskega kraljestva. Tamkajšnji prebivalci, Hrvati in Slavonci (»welche jetztbenennte Crabaten vnnnd Windischen«) pa doslej niso imeli nikogar, ki bi jih podučil o krščanstvu v njihovem jeziku, doslej nimajo vse *Biblije* in drugih knjig v svojem jeziku. Deli *Biblije*, ki jih že imajo, pa so tako popačeni, da je to bolj v škodo kot v korist. Vendar je Bog poslal tri može, kot orodje svoje Božje, vsemogočne milosti in usmiljenja, najuglednejši med njimi je Primož Trubar, ki delajo za spreobrnjenje brezbožnih (»gottlosen Menschen«) Slovanov, Hrvatov in Turkov (»Winden, Crabaten vnd Türckhen«). Trubar je izdal knjige, na primer katekizem v slovenskem jeziku, v katerega pred tem ni bila prevedena še nobena knjiga. Ko je ta knjiga prispela na Slovensko (»windisch land«), je niso brali le Slovenci, temveč z velikim zadovoljstvom tudi Hrvati ter drugi ob turški meji, ki razumejo slovenski jezik, in so zaprosili, da se take knjige prevede tudi v hrvaščino.⁴² Učinek je bil pozitiven, najbolj so se izkazali kralj Maksimilijan s 400 in württemberški vojvoda s 300 forinti, hessenski grof in saški volilni knez s po 200 tolarji, s po 100 tolarji pa tudi deželni stanovi Gornje Avstrije, Štajerske in Koroške, brandenburški mejni grof, pruski vojvoda Albrecht in nekateri drugi.⁴³

Čeprav kranjske deželne oblasti niso mogle prevzeti občutnejšega finančnega bremena v zvezi s tiskom hrvaških knjig, je bil njihov pomen

40 Oskar Sakrausky, *Primus Truber, Deutsche Vorreden*, 216.

41 14. september, Kostrenčič, 47.

42 Kostrenčič, 48.

43 Trubar Joštu Gallenbergu 10. 2. 1562, Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 106.

za hrvaški tisk v Urachu velik. Pomembno vlogo so opravljale s tem, da so potrjevale Trubarjeve pravovernost in jezikovno neoporečnosti njegovih slovenskih prevodov, ki so jih nato prevajali v hrvaščino. Trubarju so izdali odlično oceno njegovih del v verskem in jezikovnem oziru, ob dvomih, ki so se pojavili leta 1560, predno je prejel potrdilo o verski neoporečnosti od kralja Maksimilijana. Strinjali pa se niso s Skaličevo oceno jezika Trubarjevih prevodov.⁴⁴ V pismu Primožu Trubarju so zapisali,⁴⁵ da Trubarjeve v slovenščino prevedene knjige in sveto pismo berejo na gradovih in po hišah, prav tako tudi duhovniki in župniki, ki te knjige uporabljajo, ter ljudje visokega in nizkega stanu, vendar ni bilo slišati, da bi bilo v njih karkoli krivoverskega ali v nasprotju z augsburško veroizpovedjo, ali da bi ne bilo pravilno prevedeno v slovenski jezik. Prav tako ni bilo slišati, da bi bilo karkoli narobe glede krščanskih pesmi, ki jih berejo in pojejo mladi in stari in ki služijo dobremu krščanskemu pouku. Zapisali so še, da so Trubarjeve slovenske knjige razširjene tudi v Dalmaciji in do turške meje, vendar tudi od tam ni prišla nikakršna graja, da bi bilo karkoli v nasprotju z augsburško veroizpovedjo. Kljub temu so na lastne stroške imenovali odbor iz predstavnikov vseh štirih stanov: duhovnih prelatov, gospodov, vitezov in mest, ki znajo italijansko, nemško in slovensko, da primerjajo slovenske prevode z nemškimi in latinskimi. Trubarju pa sporočajo, da naj se ne pusti motiti in naj nadlajuje delo.⁴⁶

V času delovanja uraške tiskarne in tiskanja hrvaških knjig je prihajalo do nesoglasij med glavnimi akterji in Primožem Trubarjem, ki je bil ustanovitelj in vodja podjetja, ki pa je na poziv kranjskih deželnih stanov zapustil Urach in prišel za superintendenta ter slovenskega in nemškega pridigarja v Ljubljano. Vodilno vlogo je prevzel Hans Ungnad, ki je bil tudi glavni financer podjetja. V tiskarni sta ostala glavna prevajalca Antun Dalmata in Štefan Konzul, pri organiziranju prevodov in korigiranju

44 Elze, *Trubers Briefe*, 62.

45 Kranjski stanovi Primožu Trubarju 20. 2. 1560, Elze, *Trubers Briefe*, 64. N. (gesammt-vertretung seines vaterlandes, pojasnilo Elze) die herren und landleute des fürstenthums Crain, sammt den angereihten herrschaften der Windischmark, Metlik, Isterreich und Carst, so anjetzo allhier versammelt (osnutek v deželnem arhivu Kranjske).

46 Kranjski stanovi Primožu Trubarju, 28. 4. 1561. Elze, *Trubers Briefe*, 110.

tekstov pa je imel pomembno vlogo še Matija Klombner. Nesorazumov, celo sporov ni treba gledati le s stališča ene ali druge osebnosti, temveč s stališča kompleksnosti podjetja. Težko je bilo že finančno vprašanje, saj so Trubarjeve slovenske knjige večinoma financirali kranjski deželni stanovi. To zagato je rešil Ungnad, ko je leta 1561 prevzel Trubarjevo slovensko-hrvaško tiskarno in ustanovil zavod »slovenska, hrvaška in cirilska tiskarna«. ⁴⁷

Tudi pri hrvaških uraških tiskih se je pokazalo jezikovno vprašanje kot zelo zapleteno, še toliko bolj kot pri Trubarju, ki je prevajal sam, tukaj pa je bilo prevajalcev več, ob tem pa se je postavljalo še vprašanje najbolj razumljive različice jezika, ki naj bi ga razumeli prebivalci od Metlike do Carigrada. Prva prevajalca Trubarjevih del v hrvaščino sta bila Istrana, Štefan Konzul in Anton Dalmata (Antun Dalmatin). Pomemben pobudnik hrvaškega tiska Peter Pavel Vergerij je bil Koprčan, njegov materni jezik je bila italijanščina. Nedvomno je podpiral glagoljaško izročilo, ki je bilo živo tudi v koprski škofiji in na področju Dalmacije pod oblastjo Beneške republike, kjer so opravljali slovansko bogoslužje z glagolskimi knjigami.

Da bi bili prevodi čim širše verificirani, je zmagala Trubarjeva ideja, da bi jih pregledalo več govorcev in poznavalcev hrvaškega jezika. Pri organizaciji pregledovanja prevodov so ponovno prevzeli pomembno vlogo kranjski stanovi. Prvi komisija je zasedala 18. avgusta 1559 v Metliki in za prevode izdala Štefanu Konzulu pozitivno mnenje (*Testimonia, das Herr Stefan Consul dolmetsch vnd Geschrift guett vnd recht sein*). ⁴⁸ V njej je povedano, da Štefan Konzul prevaja *Novo Zavezo* po Primožu Trubarju. V komisiji so bili člani duhovnega in svetnega plemenitega ter neplemenitega stanu, kot: Mathesen Schmaitz (Matija Zmajić, komtur križniškega reda v Metliki), Steffan Stippanitsch (Stjepan Stipanić, kaplan v Ozlju), Hansen Kollonitsch (Ivan Kolonić, kaplan pri sv. Križu pri Karlovcu), Ivan Tulščak Faistenberger (Hannsen Faistenperger) in Gregor Lokovič (Lochouitsch, oba reformacijska, »christlicher« pridigarja v Metliki), Sebastijan Römer (upravitelj glavarstva Metlika, Ivan Pičik (Hanns Pitschick,

47 Mirko Rupel, *Primož Trubar*, Ljubljana, 1962, 114

48 Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge*: 1559, avgust 28 (Metlika), 1.

župan), nato štirje meščani Metlike: Anton Woschitsch (Anton Bočić) iz Modruša, Anndre Jackhschitz (Andrija Jakšić), Jörg Pissetz (Jurij Pišec, mestni pisar) ter Mihovil Bočić (Michel Woschitsch) in drugi. V oceni so še zapisali, da so Trubarja neverni (gottlosen) zaradi krščanske vere in pridig pregnali iz Kranjske, da je prevedel dva katekizma in prvi del *Nove zaveze* (das halb new testament) v slavo Kristusa in razširjanje njegovega imena ter ubogim kristjanom v spodbudo in zveličanje, ker Hrvati, Bosanci, Srbi nimajo ne *Biblije* ne krščanskih spisov v svojem jeziku, temveč le svetopisemske drobce (drümer) v svojih mašnih knjigah in brevirjih. Ta dela bo Konzul, ki je prav tako bil zaradi krščanske vere pregan in Ljubljane in Istre, prevedel v hrvaščino. Hrvaški prevodi bodo primerni tudi za tisk s cirilskimi črkami. Ugotavljajo, da bodo prevodi razumljivi v celotni Dalmaciji in da bodo razumeli Hrvatje, Bosanci, Srbi vse do Carigrada.⁴⁹

Na deželane in deželnega oskrbnika Jošt Gallenberga se je januarja 1561 obrnil Trubar s prošnjo, da pošljejo, ker je Štefan Konzul zbolel, enega ali dva sposobna Hrvata za korigiranje hrvaških tekstov ter da bi »zavoljo Božje časti in blaginje hrvaške cerkve« poravnali tudi stroške poti.⁵⁰ Na Ljubljano (Ljubljanski cerkveni odbor) se je Trubar obračal tudi v primeru, ko ni bil zadovoljen s prevodi Dalmate, z njegovim hrvaškim jezikom, ter jih prosil, »ozrite se po kakem pravem Bosancu ali Uskoku, ki bi znal pravilno hrvaško in cirilsko govoriti in pisati, tega nam čimprej pošljite semkaj«.⁵¹ Tudi Ungnad je prosil kranjske odbornike (verordneten) da bi poslali enega ali dva sposobna hrvaška duhovnika, nato mu je Jošt Gallenberg odgovoril, da bodo o tem razpravljali na naslednji seji dvorne veče (hoffthaiding).⁵² Trubar je tudi povedal, da so gospodje in deželani, na njegovo prošnjo, poslali nove hrvaške in cirilske tiske v Benetke in tudi v Istro, Reko, Senj, Metliko in druge kraje, da bi pridobili nove osebe, »skušene v hrvaškem jeziku in pisanju«.⁵³

49 Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge*, 1-2; Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, 77.

50 Trubar Kranjskim deželnim stanovom, 26. 1. 1561, Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 80.

51 Trubar ljubljanskemu cerkvenemu odboru 19. 3. 1561. Rajhman, *Pisma*, 84.

52 24. 2. 1561. Kostrenčić, 12.

53 Trubar kralju Maksimilijanu 27. 10. 1561. Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 94.

Kranjski odborniki (Verordnete der krainischen Landschaft) so 17. julija 1561 poročali Ungnadu, da so posredovali hrvaške tiske preko glavarjev (hauptleute) na Reki in v Senju ljudem v Istri in Metliki in ob hrvaški meji ter hrvaškim duhovnikom pod Turki, da jih preberejo. Vsi so potrdili, da so te knjižice (gedruckte Büchl) v hrvaščini lahko berljive in razumljive. »Zato ni nikakršnega dvoma glede hrvaških tiskov, temveč lahko s tiskom nadaljuje.«⁵⁴

Za hrvaške prevajalce si je, tako kakor Trubar, prizadeval v Ljubljani tudi Matija Klombner. Trubar, ki ni bil zadovoljen s prevodi Dalmate in Konzula, je pripeljal v Urach dva uskoška duhovnika, vendar sta ju Konzul in Dalmata odklanjala, kar je pripeljalo do spora med njima in Trubarjem.⁵⁵ Vendar z Uskokoma tudi sam ni bil zadovoljen.⁵⁶

Ob vseh teh težavah je bila za Jošta Gallenberga in odbornike bolj sprejemljiva ideja, ki so jo predlagali Ungnadu v pismu 10. julija 1562, da bi prevajali v hrvaščino v Ljubljani, kjer bi prevode nato še drugi pregledali, tiskali pa bi v Urachu; bilo bi ceneje in tudi prevajalci ne morejo iz dežele. Trubar je nadvojvodi Krištofu že leta 1560 izrazil misel, da bi hrvaški prevod *Svetega pisma* tiskali v Ljubljani, kar ni bilo izvedljivo. Vendar so zaradi oddaljenosti Jošt Gallenberg in odborniki predlagali Ungnadu v pismu 10. julija 1562, da bi prevajali v hrvaščino v Ljubljani, tukaj tudi korigirali, tiskali pa bi v Urachu. Ko so vabili sodelavce, so mnogi izjavili, da so pripravljeni sodelovati, vendar ne želijo zapuščati dežele. To bi bilo tudi ceneje.⁵⁷ Med takimi je bil na primer tudi duhovnik Matija Živčić (Mathes Schiwschitz), vikar v Pazinu (Mitterburg), ki ga je pridobil Hans Lamella, župnik v Toplicah, ki je Joštu Gallenbergu pisal, da je pripravljen sodelovati pri hrvaškem in cirilskem tisku z drugimi učenimi ljudmi (gelerten läutten), vendar ne more zapustiti dežele.⁵⁸

V pismu 19. julija je Trubar Ungnadu naznanil, da bo s pomočjo odbornikov poklical na posvet v Ljubljano hrvaške duhovnike in druge osebe glede prevajanja drugega dela nove zaveze v hrvaščino. Negativno

54 Odborniki Hansu Ungnadu 17. 7. 1561. Elze, *Trubers Briefe*, 136.

55 Trubar Ungnadu, 4. 11. 1561, Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 99.

56 Trubar Joštu Gallenbergu idr., 10. 2. 1562, Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 105.

57 Jošt Gallenberg Ungnadu, 10. 7. 1562, Kostrenčić, 90.

58 Živčić Gallenbergu, 30. 6. 1562. Kostrenčić, 86.

je ocenil prevod *Katekizma*⁵⁹ in *Prvi del novoga testamenta*⁶⁰ Štefana Konzula, Antuna Dalmatina in Juraja Cvečića, ker da je v »katekizmih in evangelijih precej napak prevedeno in tiskano« (»viel falsch verdolmetscht vnd gedrucht«). Odmeval in naelektril ozračje je predvsem izraz »viel falsch«, kar so nekateri povezovali tudi s pravovernostjo. Zelo osebno sta razumela Dalmata in Konzul, da ju ima Trubar za heretika (»und wolle sie für hereticos halten«). Namreč, če je v *Svetem pismu* »viel falsch«, se razume kot krivoversko in kot nekaj, kar je v nasprotju z Božjo besedo.⁶¹ Prav tako so mnogi videli za tem Trubarjevo težnjo, da bi prenesel tiskanje hrvaških knjig v Ljubljano, zaradi česar so se nasprotja med Trubarjem in obema hrvaškima prevajalcema, pa tudi Ungnadom in Klombnerjem še povečala.

Ungnad je Trubarju na njegovo oceno zelo zelo hitro in ostro odgovoril.⁶² Spor je zaostriло še Trubarjevo pismo, v katerem je poročal, da sta z baronom Ahacem Turmom za prevoda *Prviga dela novoga testamenta* in *Katekizma* konzultirala frančiškana Ivana iz Bihaća, ki je ležal bolan pri frančiškanih v Ljubljani. Ta jima je odgovoril, da kar zadeva smisel, »je malo ali sploh nič napačnega«, očitke pa je imel glede jezika. Menil je, da nista bili upoštevani »dikcija in konstrukcija« in da je mnogo napak v pravopisu, *Katekizem* pa je še slabše preveden. Izjavil je še: »Želel bi, moj Primož, da tvojega imena ne bi bilo v tej hrvaški (novi) zavezi, ker ni dobro prevedena in ne boste mogli izvodov nikjer prodati.«⁶³

Kranjski deželni odborniki (Die Verordneten in Krain) so se tudi v tem primeru postavili trdno na Trubarjevo stran. V pismu Hansu Ungnadu, so zapisali, da so hrvaške knjige v verskem oziru »v substanci v redu, da niso v nasprotju s krščanskim naukom in svetim pismom« (»in der substanz gerecht, christlich und gut auch der heiligen schrift nicht zuwider«), glede razumevanja jezika pa so zapisali, da imajo Istrani, Dalmatinci, Hrvatje, Bežjaki in Bosanci različne izgovorjave, pa vendar

59 Katekismus Edna malahna kniga, u koi jesu vele potrebnii i korisni nauoci ..., 1561.

60 Prvi del novoga testamenta, va tom jesu svi četiri evangelisti ..., V Tubingi, 1562, v glagolici.

61 Elze, *Trubers Briefe*, 239.

62 Ungnad Trubarju 12. 9. 1562, Elze, *Trubers Briefe*, 213.

63 Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, oktober 1562, 126

po krajši vadbi in pozornem poslušanju drug drugega razumejo, tako kot ima tudi pri Nemcih vsaka dežela od Saške do Nizozemske različno izgovorjavo, so pa knjige bolj razumljive Istrijanom kakor Bežakom in Hrvatom, ki potrebujejo več vaje. Priložnost pa so izkoristili tudi za to, da so se pritožili zaradi izida pesmarice, ki je izšla brez njihove in Trubarjeve vednosti, in jo ocenjujejo kot zelo slabo, ki bo veri povzročila več škode kot koristi.⁶⁴

V začetku leta 1563 je Trubar v pismu Ungnadu še enkrat poudaril, da so si kranjski deželni oskrbnik in gospodje odborniki v preteklem letu zelo prizadevali za nove prevajalce v hrvaščino, vendar tisiiti, ki so bili spoznani za sposobne, niso hoteli v tujino.⁶⁵ Sicer pa so bili Trubar in kranjski stanovi že polno zavzeti z izidom Trubarjevega cerkvenega reda in ovirami, ki so se postavljale. Iz pisma Ungnadu 5. oktobra 1563⁶⁶ je razvidno, da je Trubar tudi to knjigo nameraval posredovati Hrvatom.

Kranjska je sodelovala pri vzdrževanju reformacije med vojaštvom, ki je branilo ozemlja pred Turki. Vojaški predikanti so delovali pri posadkah v Koprivnici, Ivaničgradu, Petrinji, Sisku, Senju in Ogulinu. Po ustanovitvi leta 1579 je postalo mesto Karlovac glavno središče obrambe pred Turki, prav tako pa tudi glavno mesto Vojne krajine in pomembno reformacijsko središče, saj sta delovala tam dva pridigarja, eden v nemškem, drugi v hrvaškem jeziku.⁶⁷ V Karlovcu je deloval tudi predikant Ivan Znojilšek; bil je izgnan, najprej je odšel na Kranjsko, od tam pa na posest grofa Jurija Zrinskega. Julija 1584 so imenovali nekdanjega katoliškega duhovnika Sebastijana Schemnitzerja, ki je bil izgnan iz Kranjske, za predikanta v Karlovcu.⁶⁸ V Karlovcu je ob podpori kranjskih stanov deloval Bartol Simplicius; 13. novembra 1591 so mu odobrili 50 fl. za pomoč v službi za njegove pomočnike, cerkvene sluge in učitelja. Leta 1596 se omenja kot predikant Bartol Vidmann, z dvema vojakoma so ga poveljniki poslali v Ljubljano s prošnjo deželnim stanovom za finančno pomoč za gradnjo protestantske cerkve; pomoči niso mogli dobiti. Ven-

64 Theodor Elze, *Trubers Briefe*, 378.

65 Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 9. 1. 1563, 150.

66 Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 164.

67 Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, 12.

68 Jambrek, *Hrvatski protestantski pokret*, 94.

dar je Auersperg nastavil Vidmanna za župnika v Dolenjskih Toplicah, kjer je dobival plačo, na fari pa je bil dožan vzdrževati predikanta, ki je znal slovensko.⁶⁹ Kranjski stanovi so skrbeli za protestantsko duhovno oskrbo v Ogulinu, kamor so leta 1584 poslali Dalmatinov prevod *Biblije*.⁷⁰

Rezultati sodelovanja slovenskih in hrvaških reformatorjev (kar ne pomeni nacionalne opredelitve) so bili zelo pomembni. Čeprav težko ocenjujemo uspeh, saj glavni rezultat sodelovanja, knjiga, največkrat ni dosegla potencialnih uporabnikov, je kljub temu odpirala nove perspektive in pozornost. Glavnim osebnostim tega projekta, Primožu Trubarju, Petru Pavlu Vergeriju, Ivanu Ungnadu, Štefanu Konzulu, Antonu Dalmatinu, članom kranjskih deželnih stanov, hrvaškim podpornikom reformacije Petru Erdödiju in Nikoli IV. Zrinskemu ter drugim je potrebno izdati zgodovinsko pošteno oceno, ki bo objektivna le, če bo vključevala njihovo opravljeno delo in ne bo slonela na »vrednotah«, nazadnje celo »koristih« 19. in 20. stoletja. Na taki osnovi bo to obdobje (nacionalne) Slovence in (nacionalne) Hrvate bolj povezovalo kot ločevalo.

69 H.H.StA, Auersperg, A-IX-1.

70 Jambrek, *Hrvatski protestantski pokret*, 92.

UDC 94(497.4:497.5)
327(497.;497.5):284.1

Vincenc Rajšp

The connection between the Slovene and Croatian Reformations

The connection between the Slovene and Croatian Reformations is illuminated by extensive historical literature but the research to date has dealt with both movements from a standpoint that led to conclusions and evaluation concerning their significance for national development. Much attention was paid to the importance of the reformers' activities in the sphere of language and literature, and to the personalities who were active, but because there were disagreements, these also play a truly important role in the evaluation.

In the Slovene lands the provincial authorities were on the side of the Reformation, shielding it and within the scope of legal possibilities making possible the organization of the Protestant Church by paying the priests, etc. The Protestants in Croatia did not have such support from the authorities. It is true some nobles supported them, e.g. Nikola IV Zrinski and Juraj Zrinski as well as the Croatian Ban Peter Erdödi. But even his power was fairly limited. Among Croats living under the Venetian Republic, which had a clearly defined state policy concerning the Church, the Protestant Reformation had very restricted possibilities for establishing itself.

The Carniolan Provincial Estates contributed in various ways to spreading the Reformation in Croatia. During the years 1561–1564 the main connecting factor in extending the Reformation in the Slavonic south was the printing of Croatian books in Urach. Although the Carniolan provincial authorities could not take on the considerable financial burden of printing such books (they did finance the work of Primož Trubar), they nevertheless played an important part in getting them printed. They confirmed Trubar's orthodoxy and the linguistic accuracy of his Slovene translations, which were then translated into Croatian. They also helped significantly by organizing the checking of the translations. The first committee sat on 18 August 1559 in Metlika and granted Štefan Konzul a positive evaluation for the translations. The Carniolan Estates thus established that the Croatian books did not disagree with the Augsburg confession, which was one of the basic conditions for printing. Lastly, they performed a significant role in supplying and circulating Protestant books.

Carniola also helped in maintaining the Reformation among the soldiers defending the territory against the Turks. Army preachers worked among the garrisons in Koprivnica, Ivanić-Grad, Petrinja, Sisak, Senj, Ogulin, and Karlovac – after its foundation in 1579, when it became the main centre of defence against the Turks.

The main persons in this cooperation, Primož Trubar, Peter Pavel Vergerij, Ivan Ungnad, Štefan Konzul, Anton Dalmatin, members of the Carniolan Provincial Estates, the Croatian supporters of the Reformation Peter Erdödi and Nikola IV Zrinski, and others, must be given a historically just evaluation, which will be objective only if it includes the

work they accomplished and does not depend on the “values” and even the “advantages” of the 19th and 20th centuries. On such a basis this period will connect rather than divide (national) Slovenes and (national) Croats.

UDC 284.1:282:316.344: "15"(Ljubljana)

Lilijana Žnidaršič Golec

Catholic-Protestant conflicts in Ljubljana in the second half of the 16th century

In the second half of the 16th century, Ljubljana was noticeably marked by conflicts between Catholics and Protestants, especially those who took as their own the confession first presented at the Diet of the Holy Roman Empire in Augsburg in 1530 (*Confessio Augustana*). Both Catholicism and Protestantism (Lutheranism) were defended and attacked in the pulpits and elsewhere in Ljubljana as early as the first half of the 16th century, more precisely from the mid 1520s onwards. But the friction spread and intensified more noticeably after 1550. Although a serious blow was struck at the Protestant camp in Ljubljana with legal proceedings in 1547–1548 against “heretical” priests, sources now known show that the Protestants in the city quickly recovered. In 1552 the Ljubljana citizen Mihael Frankovič denounced before the city law-court the unknown authors of a libellous letter, with which they were said to have spread accusations against the priesthood and some laymen, including Frankovič himself and one of his sons. On the other hand, details from the minutes of the Ljubljana city council reveal that Frankovič was often involved in disputes, which for the most part were not religiously motivated. Nevertheless, the assumption that Frankovič was one of the more zealous anti-Protestants in Ljubljana is not without foundation, as indirectly confirmed by his son Mihael’s career among the priests of Ljubljana Cathedral. The ardent opponents of Protestantism in the 1550s also included priests from the Škofič family, foremost of whom was the vicar general of the Ljubljana diocese, Nikolaj. Said to be Trubar’s “greatest enemy on account of the faith”, he faced several “fronts” opened against him by Ljubljana Protestants. They are said to have spread rumours about Nikolaj after his death, claiming that he had “the legally married mother of his son on lease for over twenty years”, while his son “was to be presented this Saturday before the lawcourt on account of sodomy”.

The conflicts gained a fresh impetus after Primož Trubar returned to the Carniolan capital in 1561 or 1562. From June 1562 until the first months of 1565 Trubar, who had avoided the above-mentioned legal proceedings by taking refuge in Germany, was active in Ljubljana as Superintendent of the Church of the Augsburg (Lutheran) confession in Carniola. Both camps, Catholic and Protestant, now attempted to strengthen their ranks even more with theologically soundly based sermons. The context of these endeavours is seen in an extant section of correspondence, dating from 1564, between Trubar, Krelj and Tulščak on the one hand and the fervent Franciscan Jurij Bravšič (Braosich) on the other. Although it is clear that a real polemic, to which the leading Ljubljana preachers